

نقد و تکمله‌ای بر

«فی مصادر التراث السياسي الاسلامی»*

ابوالفضل شکوهی**

این مقاله ناظر بر کتاب «فی مصادر التراث السياسي الاسلامی» اثر نصر محمد عارف است، به عبارت دیگر نقدی است بر «نقد روش شناختی مطالعات سیاسی معاصر» (بخش اول کتاب) و تکمله‌ای است بر کتابشناسی میراث سیاسی در اسلام (بخش دوم کتاب). امید است که تمامی سه هزار فیشی که در این موضوع جمع آوری شده است در قالب کتابی عرضه گردد تا در حد امکان انتظارات را برآورده گرداند.

در مجله نقد و نظر شماره ۸ - ۷، (تابستان و پاییز ۱۳۷۵) آقای محمدتقی سبحانی در مقاله‌ای با عنوان «میراث اندیشه سیاسی مسلمانان» کتاب فی مصادر التراث السياسي الاسلامی نوشته دکتر نصر محمد عارف را معرفی کردند. ایشان کتاب مذکور را با وصف «کتاب‌شناسی نسبتاً کاملی از منابع سیاسی اسلامی تا قرن سیزدهم»^۱ ستوده و نشان داده‌اند که چگونه مؤلف محترم با توجه به «ملاحظات روش‌شناختی»، «کاستی تحقیقات جدید در مرجع‌شناسی» و «روش ناشایست در برخورد

* مقاله حاضر قبل از انتشار ترجمه کتاب «فی مصادر التراث السياسي الاسلامی» در فصلنامه علوم سیاسی به دفتر فصلنامه رسیده بود، اما از آنجا که انتشار کتاب در برنامه فصلنامه بود، و مقاله حاضر نقد و استدراک کتاب مذکور بود، انتشار مقاله حاضر به پس از انتشار ترجمه کتاب موکول شد. (دفتر فصلنامه).

** دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و فارغ التحصیل کارشناسی ارشد علوم سیاسی موسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع).
۱

با میراث سیاسی» را برای ما آشکار ساخته است. همچنین ایشان با توجه به تمایز قائل شدن مؤلف محترم بین دو قسم «منابع تخصصی» و «غیر تخصصی»، «محورهای کلی» قسم دوم را به اجمال ذکر کرده و سپس تمامی ۳۰۷ اثر معرفی شده را برشمرده‌اند.

باید اعتراف کرد که هم کار آقای نصر محمد عارف به عنوان - به احتمال قوی - تنها اثر در زمینه کتاب‌شناسی خاص میراث اندیشه سیاسی اسلامی، و هم اقدام آقای سبحانی در معرفی این کتاب مهم، قابل ستایش فراوان است، به ویژه از این حیث که تعمیم‌های بی‌دلیل تاریخ‌نگاران اندیشه سیاسی اسلامی را مورد توجه و نقد قرار داده‌اند، لکن باید دانست که این اولین گام در این مسیر ناهموار و ناپیموده است؛ همچنان که «مؤلف محترم خود معترف است که تتبع او کافی نیست و بعید نیست که با پی‌جویی کامل، نسخه‌های بیشتر یافت شود».^۲

از این رو نگارنده این سطور بر آن شد تا تکمله‌ای را ناظر بر نوشتار آقای سبحانی - و نه اصل کتاب - تقدیم علاقه‌مندان کند.

قبل از معرفی نسخه‌های مکمل، تذکر چند ایراد روش شناختی موجود در متن کتاب و نویسنده مقاله ضروری به نظر می‌رسد:

۱. مؤلف محترم به تمایز اساسی بین اندیشه سیاسی و تاریخ اندیشه سیاسی توجهی نکرده‌اند. بدیهی است که این بی‌توجهی اشکالاتی را پیش می‌آورد، که به ویژه این اشکالات هنگام بررسی آماری «۷۴ کتاب تازه در عرصه اندیشه سیاسی اسلام» از جانب ایشان، خودنمایی می‌کند؛ آنگاه که ایشان می‌نویسد مستندترین این «۷۴ کتاب تازه» فقط به ۳۳ مأخذ (۱۱ درصد از ۳۰۷ عنوان) مراجعه کرده است. و تعدادی به کمتر از نوزده منبع و ۸۰ درصد نیز به کمتر از ده منبع بسنده کرده‌اند، خواننده گمان می‌کند کتاب‌های مورد نقد همگی در زمینه تاریخ اندیشه سیاسی است. و معلوم است که رشته تاریخ اندیشه سیاسی در واقع تحلیل و بررسی کتاب‌ها و مأخذی از نوع همین ۳۰۷ عنوان است و تاریخ نگار یا تحلیل‌گر تاریخ اندیشه سیاسی اسلامی به ناچار بایستی لااقل قسمت اعظم - اگر نگوییم همه - منابع مکتوب در تمدن اسلامی را به درستی دیده و بررسی کرده باشد؛ اما مثال‌هایی که بلافاصله در مقاله مذکور آورده شده، گویای این مطلب است که بسیاری از ۷۴ کتاب مورد مطالعه از سنخ تاریخ اندیشه سیاسی نبوده و جزء کتاب‌های اجتهادی درباره کتاب و سنت است و نه تاریخ اجتهادهای سیاسی به معنای اعم. از جمله به کتاب الاسلام و اصول الحکم از علی عبدالرازق در اساتذ فی النظم و التشريعات الاسلامیه از محمد احمد خلف الله، از مؤثرترین و پرچنگال‌ترین نوشته‌های سیاسی عرب در سده اخیر، می‌توان اشاره کرد. اولی فقط به دو منبع - آن هم دو منبع تقریباً فرعی مقدمه ابن خلدون و العقد الفرید - استناد کرده و دومی، هیچ منبعی را ارائه

نکرده است. در یک کلام، همه ۷۴ اثری که یاد شد، در مجموع فقط به هیجده منبع اصلی (۶ درصد از ۳۰۷ اثر) مراجعه کرده‌اند.^۳ همان طور که می‌دانیم؛ این دو اثر یقیناً اجتهادی و ناظر به متون دینی (کتاب و سنت) است و نه ناظر به اندیشه‌اندیشمندان اسلامی، و برای بحث اجتهادی، تنها استنادات ضروری (استناد به کتاب و سنت) لازم است؛ هر چند که به صورت کلی و اجمالی - نفیاً یا اثباتاً - از دیگر اجتهادات تاریخی یا معاصر سخن به میان آمده باشد. حتی می‌توان گفت اگر کسی بخواهد در متون اسلامی یا هر متن دیگری اندیشه کند، چه بسا توجه زیاد به آرای دیگران - اگر مانع نباشد - لااقل مفید نخواهد بود.

۲. اگر حداقل توسط مؤلف «هنوز از ۷۵ عنوان، هیچ نسخه‌ای شناسایی نشده است»^۴، پس توقع این که نویسندگان جدید حتماً باید آنها را نیز دیده باشند، چندان معقول به نظر نمی‌رسد. بنابراین در بررسی آماری نیز این ۷۵ عنوان نیابستی محاسبه گردد. به علاوه چهار عنوان از کتاب‌های فوق فقط درباره ماوردی است و کسی که در مورد ماوردی یا هر موضوع خاص‌تر از کل تاریخ اندیشه سیاسی اسلامی، مطالعه می‌کند، چه نیازی به استناد به مآخذ غیر مربوط دارد.

۳. در بخش دیگر مقاله با عنوان «کتاب‌شناسی» به طور کلی آثار و منابع سیاسی به دو دسته تقسیم شده‌اند: یکی منابعی که «مستقیم» و «تخصصی» سیاست را مورد کاوش قرار داده‌اند و دیگری، آثاری که غیر مستقیم و در حاشیه به سیاست پرداخته‌اند.^۵ سپس بخش اخیر را «از دایره این کتاب‌شناسی خارج دانسته و» فقط به محورهای کلی آن اشاره^۶ کرده‌اند. ضمن طرح این محورها، به برخی از ایرادهای آن به طور گذرا اشاره خواهیم کرد.

محور «۱. تفاسیر قرآن و شروح احادیث»: البته این مطلب که «تفاسیر و شروح احادیث که در زمینه فهم قرآن و حدیث و ارتباط آن دو را با واقع تأمین می‌کنند، از منابع غیر مستقیم در علوم سیاسی به شمار می‌آید»^۷ - در خصوص اندیشیدن و اجتهاد سیاسی - کاملاً بجاست، لکن در مورد تاریخ اندیشه سیاسی اسلامی تا حدودی نارواست، زیرا بسیاری از اندیشه‌های اسلامی متفکران - جدید و قدیم - در خلال همین تفاسیر و شروح نهفته است. و گنجینه بسیار گرانبهایی از اندیشه را تشکیل می‌دهد. سزاوار است که در این گونه تاریخ‌نویسی‌ها، جای مناسبی برای «اندیشه سیاسی در تفاسیر قرآن و شروح احادیث» باز کنیم.

محور «۲. کتاب‌های فقهی»: خصوصاً ابوابی که بیشتر با اندیشه سیاسی پیوند دارد، نظیر امر به معروف و نهی از منکر، جهاد و دفاع، خراج و ...^۸.

محور «۳. ابواب امامت در کتاب‌های علم کلام»: ^{۱۰} به نظر می‌رسد در این دو نوع منبع، فرق اساسی و فارق با آن ۳۰۷ منبع دیگر در تخصصی و غیر تخصصی یا مستقیم و غیر مستقیم بودن

نبوده اگر هم فرقی باشد تنها در «مستقل» و «غیر مستقل» بودن است. بدیهی است که این فرق تأثیر چندانی در «مأخذیت» ندارد؛ مگر از این جهت که رساله‌ها و کتاب‌هایی که مستقلاً به مسائل سیاسی می‌پردازند بیشتر ناظر به مقتضیات زمانی و مکانی‌اند تا آثار عمومی و کلاسیک که بخشی از مباحث سیاسی را دربر می‌گیرند.

محور «۴. کتاب‌های اصول فقه به ویژه مباحثی همچون استحسان، مصالح مرسله...»^{۱۱}: با اندک دقتی معلوم می‌شود که اطلاق لفظ «منبع» یا «مأخذ» به کتاب‌های اصولی صحیح نیست، بلکه این کتاب‌ها از چند جهت، تنها جنبه روشی و روش‌شناختی درباره اندیشه سیاسی اسلامی به معنای عام دارند: یکی این که برخی از روش‌های استنباط انسان را به عنوان یک اندیشمند از «کتاب» و «سنت» به دست می‌دهد و دیگر این که به معنای منطقی مستقیم و غیر مستقیم روش‌های استنباط متفکران سیاسی مسلمان را به ما می‌شناساند و بدین ترتیب مقداری از نیازهای روشی انسان را به عنوان تحلیل‌گر اندیشه و تاریخ اندیشه سیاست تأمین می‌کند. البته در مورد «تاریخ اندیشه سیاسی»، ارزش‌های روش‌شناختی و معرفت‌شناختی دیگری هم دارد که در جای خود باید به آنها پرداخت. محور «۵. خطبه‌های ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، خلفا و نیز نامه‌ها و سلوک علمی آنها»: در توضیح این محور باید گفت که خطبه‌ها و نامه‌ها و سلوک علمی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) در نظر شیعیان، بخشی از سنت و در نتیجه از منابع اجتهاد و تفکر سیاسی یک شیعه در «کتاب» و سنت به شمار می‌رود؛ و در نظر غیر شیعه، هم‌ردیف خطبه‌ها و نامه‌ها و سلوک علمی خلفا و لذا از منابع تاریخ اندیشه سیاسی ائمه (علیهم‌السلام) و خلفا محسوب می‌گردد.

محور «۶. دایرة المعارف‌هایی که در ضمن به سیاست نیز پرداخته‌اند»^{۱۲}: اگر منظور این است که در این گونه کتاب‌ها، صاحب اثر به مناسبت‌های مختلف، عقیده و اندیشه سیاسی خود را نیز مطرح کرده است، در این صورت باز هم جزء منابع دست اول تاریخ اندیشه سیاسی محسوب می‌شود.

محور «۷. [انواع] کتاب‌های تاریخ»^{۱۳}: در این مورد باید روشن شود که اگر چه تاریخ معصومین (علیهم‌السلام) جزئی از «سنت» و در نتیجه جزء منابع دست اول خود اندیشه سیاسی است، ولی «تاریخ سیاسی دولت‌ها»، «تاریخ نظام‌های سیاسی و حکام»، «تاریخ نهادهای سیاسی (به ویژه نهاد وزارت) و یا «ادبیات مردمی یا سیره‌های مردمی و سیره‌های علما و صالحین»، همگی از منابع مهم و دست اول جامعه‌شناسی و تاریخ رفتار و نهادهای سیاسی است و نه از منابع درجه دوم و سوم اندیشه سیاسی اسلامی.

محور «۸. فرهنگ لغات و کتاب‌هایی که به شرح و تعریف اصطلاحات می‌پردازند»^{۱۴}: این مورد به حق از منابع غیر مستقیم در هر دو قسم اندیشه و تاریخ اندیشه سیاسی است و توجه کردن به آن از

نکات مهم روش‌شناختی این رشته است و توجه دادن به آن نیز کاری در خور تقدیر فراوان است. اما ۳۹۰ مآخذی که به مثابه تکمله کتاب‌شناسی آقای نصر محمد عارف است به قرار زیر است:

حسن بصری (۱۱۰ - ۱۲۰ ق)

۱. اندرزهایی به عمر بن عبدالعزیز. نامه حسن بصری در وصف «امام عادل». ۱۵

ابن مقفع (۱۰۹ - ۱۴۵ ق)

۲. الادب الكبير. ۱۶

احمد بن الحسين بن عمر الكوفي. از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام.

۳. الامامة؛ كتاب في الامامة.

محمد بن الحسن الشيباني (۱۳۲ - ۱۸۹ ق)

۴. الاحكام في الارتداد عن الاسلام.

۵. السرقة و قطاع الطريق.

يحيى بن آدم (متولد ۲۰۳ ق)

۶. الخراج. ۱۷

محمد بن ادريس شافعي (۱۵۰ - ۲۰۴ ق)

۷. المبسوط. فصل «كتاب الامامة».

۸. قتال اهل البغى.

طاهر پوشنگی (سال تألیف ۲۰۵ ق).

۹. پند طاهر پوشنگی به پسرش عبدالله.

محمد و ادارة ديوان (متولد ۴۱۳ ق)

۱۰. كتاب الشورى.

يوسف بن عبدالرحمن (ت ۲۰۸ ق)

۱۱. كتاب الامامة.

محمد بن ابى عمير (متولد ۲۱۷ ق).

۱۲. الاحتجاج في الامامة.

ابو عبيد القاسم بن سلام (ت ۲۲۴ ق).

۱۳. الاموال.

ابو اسحاق ابراهيم بن العباس الصدلي (متولد ۲۴۳ هـ)

۱۴. کتاب الدوله.
- حسین بن عبیدالله سعدی قمی (قرن سوم هجری): از اصحاب امام علی النقی ع.
۱۵. الامامة.
- ابوبکر هلال بن یحیی (متولد ۲۴۵هـ ق)
۱۶. کتاب الحدود.
- القاسم بن ابراهیم الریسی (۱۶۹ - ۲۴۶ ق) ۱۸
۱۷. الامامة.
- جاحظ (۱۶۰ - ۲۵۵ ق).
۱۸. النابتة (رسالة فی ...) = بنی امیه (رسالة فی ...) ۱۹
- محمد بن سحنون التنوخی القیروانی (۲۰۲ - ۲۵۶ ق).
۱۹. کتاب الامامة.
- فضل بن شاذان (متولد ۲۶۰ ق)
۲۰. کتاب الاربع مسائل فی الامامة.
۲۱. الايضاح. ۲۰
- احمد بن جعفر بن شاذان.
۲۲. ادب الوزراء.
- ابو عبدالله بن قتبة الدینوری (۲۱۳ - ۲۷۶ ق).
۲۳. کتاب العرب = التسوية بین العرب و العجم.
۲۴. و تفضیل العرب = فضل العرب علی العجم = تفضیل العرب. ۲۱
- احمد بن الطیب سرخسی (مقتول ۲۸۶ ق).
۲۵. آداب الملوك = ادب الملوك.
- ابو زکریا یحیی بن عمر بن یوسف کنانی جیانی فرطی سوسی مالکی جدلی (۲۱۳ - ۲۸۹ ق).
۲۶. احکام السوق. ۲۲
- احمد بن یحیی راوندی (۲۰۵ - ۲۹۸ هـ).
۲۷. کتاب امامة.
- سعید بن عبدالله الاشعری (متولد ۲۹۹ یا ۳۰۱ ق).
۲۸. کتاب الامامة.
- حسین بن منصور حلاج (مقتول ۳۰۹ ق).

۲۹. کتاب کید الشیطان و امر السلطان.
- ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم طبری (متولد ۳۱۰ق).
۳۰. دلائل الامامة.
- اسماعیل بن علی بن اسحاق بن نوبخت بغدادی (۲۳۷ - ۳۱۱ق).
۳۱. اثبات الامامة.
- محمد بن عبدالرحمن ابن قبة رازی (متولد ۳۱۷ق).
۳۲. الامامة.
- علی بن الحسین ابن بابویه قمی (متولد ۳۲۹ق)
۳۳. الامامة والتبصرة من الحيرة. ۲۳
- سید مرتضی (۴۳۶ق).
۳۴. الشافی: در نقض کتاب قاضی عبدالجبار در معنای امامت.
- ابو نصر فارابی (۳۶۰ - ۳۳۹ق).
۳۵. فصول مدنی = فصول المنتزعه.
۳۶. التنبيه على سبيل السعادة = فی السعادة الموجودة = التنبيه على اسباب السعادة. ۲۴
۳۷. احصاء العلوم، بخش علوم مدنی. ۲۵
۳۸. الملّه.
- عبدالله بن احمد بن يعقوب بن نصر انباری (متولد ۳۵۶ق).
۳۹. کتاب الإبانة عن اختلاف الناس فی الامامة.
- محمد بن محمد بن حسین اصفهانی (۳۶۰ق).
۴۰. دستور الوزارة فی قوانین الوزارة.
- محمد مقدسی (۳۴۵ - ۳۷۵ه.ق).
۴۱. السياسة اللازمة المرضیه.
- ابوالحسن علی بن نصر (ابن طیب) (۳۷۷ق).
۴۲. ادب السلطان.
- ابوالحسن محمد بن یوسف عامری (ت ۳۸۱ه).
۴۳. السعادة والاسعاد.
۴۴. الاعلام به مناقب الاسلام، بخش سیاست.
- ابوالحسن هلال بن محسن صابی (زنده در ۳۸۴ق).

۴۵. رسوم دار الخلافه.
 محمد بن احمد صفوانی (قرن چهارم ق).
 ۴۶. الامامة.
 محمد بن احمد حارثی (قرن چهارم ق).
 ۴۷. کتاب الامامة.
 باقلانی مالکی (متولد ۴۰۳ ق).
 ۴۸. التمهید فی الرد علی الملاحده و المعطله و الرافضه و الخوارج و المعتزله: این کتاب بحث جامعی از امامت عرضه کرده است.
 حسین بن قاسم بن علی المهدی لدین الله (۳۸۴ - ۴۰۴ ق).
 ۴۹. الامامة.
 ابو العباس ولید بن محمد تدمری (سال تألیف ۴۰۶ ق).
 ۵۰. السیاسة و الآداب.^{۲۶}
 محمد و ادارة دیوان (متولد ۴۱۳ ق).
 ۵۱. مولی و معنا و اقسام آن (دو رساله در...)^{۲۷}.
 ابوالقاسم فردوسی (۳۲۹ - ۴۱۶ ق).
 ۵۲. شاهنامه.^{۲۸}
 احمد بن مسکویه (متولد ۴۲۰ یا ۴۲۱ ق).
 ۵۳. تهذیب الاخلاق = طهارت الاعراق.^{۲۹}
 عبدالقاهر طاهر بغدادی (متولد ۴۲۹ ق).
 ۵۴. اصول الدین: شامل بحث جامعی در امامت و خلافت در نه عنوان.
 ابن هیثم (۳۵۴ - ۴۳۰ ق).
 ۵۵. کتاب الامامة.
 ابو نعیم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق اصفهانی (۳۳۶ - ۴۳۰ ق).
 ۵۶. فضیلة العادلین من الولاة و من انعم النظر فی حال العمال و النجاة.^{۳۰}
 نظام الملک طوسی (۴۰۸ - ۴۸۵ ق).
 ۵۷. قانون الملک.
 امام الحرمین جوینی (۴۱۹ - ۴۷۸ یا ۴۹۹ ق).
 ۵۸. الارشاد الی قاطع الادله فی اصول الاعتقاد.^{۳۱}

- ابو حامد محمد غزالی (۴۵۰ - ۵۰۵ق).
 ۵۹. الاقتصاد فی الاعتقاد = اقتصاد الاعتقاد^{۳۲}: مهم‌ترین اثر غزالی در تئوری سیاسی.
 ۶۰. نصیحة الملوک.
 ۶۱. احیاء علوم الدین.
 ابو یعلی محمد ابن هبّاریه (۴۱۴ - ۵۰۹ق).
 ۶۲. نتایج الفطنه فی نظم کلیله و دمنه.
 ۶۳. الصادح و الباغم: در اخلاق سیاسی.
 مجهول (تاریخ تألیف ۵۱۰ق).
 ۶۴. سیاست و اداره دیوان (درباره...)^{۳۳}.
 عبدالواحد بن محمد آمدی تمیمی (متولد ۵۱۰ق).
 ۶۵. شرح غرر الحکم و درر الکلم.
 مقاتل عطیه (۵۰۵ق).
 ۶۶. محاوره حول الامامة و الاخلافة.^{۳۴}
 محمد بن علی ظهیری سمرقندی (نیمه قرن ششم).
 ۶۷. اغراض السياسة فی اغراض الرياسة.^{۳۵}
 ابو علی حسین بن محمد بن فراء (۴۵۱ - ۵۲۶ق).
 ۶۸. رسل الملوک و من يصلح للرسالة.^{۳۶}
 نظامی عروضی (زنده ۵۵۰ق).
 ۶۹. چهار مقاله عروضی.^{۳۷}
 ابو حفص عمر النسفی (۵۳۷ق).
 ۷۰. مجمع العلوم.
 ابن منجب صیرفی (۵۴۲ق).
 ۷۱. الاشارة الی من نال الوزاره.
 نصر الله منشی (نیمه سده ششم هجری).
 ۷۲. کلیله و دمنه.^{۳۸}
 اتابک شام (۵۵۱ - ۵۵۷)
 ۷۳. بحر الفوائد، بخش کتاب السلطان.^{۳۹}
 صدر الکتاب ظهیر الدین محمد بن علی بن محمد بن حسن ظهیری سمرقندی (سال تألیف ۵۵۸ق).

۷۴. اغراض السياسة في علم الرئاسة.
 شيخ فتح الله بن احمد بن محمود شهرستاني سبزواری (سال تألیف ۵۷۰ق.).
۷۵. اخلاق ظهیری.
 عبدالفضل جعفر بن علی دمشقی (سال تألیف ۵۷۰ق.).
۷۶. الاشارة الى محاسن التجارة.
 السخاوی (متولد ۶۰۳ق.).
۷۷. التبر المسبوك في ذيل السلوك.
 محمود بن محمد بن حسين اصفهانی (تألیف در نخستین دهه سده هفتم هجری).
۷۸. دستور الوزراء.
 امام فخر رازی (۵۴۴ - ۶۰۶ق.).
۷۹. اسرار التنزيل.
 ۸۰. جامع العلوم = حدائق الانوار في حقائق الاسرار = انموزج العلوم = کتاب
 ستینی ۴۰
- اسحاق سجاسی (سال تألیف از ۶۰۹ تا ۶۱۰ق.).
۸۱. فرائد السلوك في فضائل الملوك. (ح)
 الیاس بن یوسف، نظامی گنجوی (۵۳۰ - ۶۱۴ق.).
۸۲. شرفنامه: سیاست‌نامه مهمی است که به شعر نگاشته شده است. این اثر در کلیات نظامی
 گنجوی به شعر چاپ گردیده است.
- ابو علی حسن سلمانی (زنده ۶۱۴ق.).
۸۳. السياسة الخاصة والعامه.
 نظام الدین یحیی بن صاعد بن احمد، برای علاء الدین کیقباد فرزند کیخسرو سلجوقی (۶۰۷ -
 ۶۱۶ق.).
۸۴. حدائق السیر في آداب الملوك. ۴۱
 زین الدین عبدالرحمن بن ابی بکر عمر جویری دمشقی (سال تألیف ۶۱۸ و ۶۱۹ق.).
۸۵. المختار في كشف الاسرار و هتك الاستار في علم الحیل. ۴۲
 محمد بن منصور (فخر مدبر) برای یکی از پادشاهان هند (سال سلطنت ۶۰۷ - ۶۳۳ق.).
۸۶. آداب الحرب والشجاعه. ۴۳
 حسام الدین ابو عبدالله حمید بن احمد بن محمد المحلي الفقیه الزیدی (متولد ۶۵۲ق.).

۸۷. نصیحة الولاة الهادیه الی النجاة.خ
 نجم‌الدین رازی مشهور به دایه (۵۷۰ - ۶۵۴ق).
 ۸۸. مرصاد العباد. ۴۴
 ۸۹. مرموزات اسدی. ۴۵
 یوسف بن قزا اوغلی بن عبدالله، سبط بن جوزی (۵۸۲ - ۶۵۴ق).
 ۹۰. کنز الملوک.
 سید بن طاووس (۵۸۹ - ۶۶۴ق).
 ۹۱. الزام النواصب بامامة علی بن ابی طالب.
 خواجه نصیرالدین محمد طوسی (۵۹۷ - ۶۷۲ق).
 ۹۲. اخلاق ناصری.
 ۹۳. خلافتنامه الهی.
 ۹۴. روضه التسلیم = تصورات، البتہ منسوب به اوست.
 ۹۵. تجرید العقاید = الکلام.
 ۹۶. رسم و آئین پادشاهان قدیم.
 احمد بن موسی بن جعفر بن طاووس (متولد ۶۷۳ق).
 ۹۷. بناء المقالة العلویه فی نقض الرسالة العثمانیه للجاحظ. ۴۶
 ابراهیم دسوقی (۶۳۳ - ۶۷۶ق).
 ۹۸. الحسبه فی الاسلام. ۴۷
 سراج‌الدین ابوالثناء محمود دارموی (۵۹۴ - ۶۸۲ق).
 ۹۹. لطایف الحکمة.
 سعدالدین و راوینبی (قرن هفتم هجری).
 ۱۰۰. مرزبان نامه: سیاست‌نامه‌ای است مانند کلیله و دمنه. ۴۸
 مصلح‌الدین سعدی (متولد ۶۹۱ق).
 ۱۰۱. نصیحة الملوک.
 ۱۰۲. بوستان، بخش‌هایی در اندرزنامه.
 ۱۰۳. گلستان، بخش‌هایی در اندرزنامه.
 بابا افضل‌الدین مرقی کاشانی (قرن هفتم هجری).
 ۱۰۴. ساز و پیرایه شاهان پرمایه = انجام نامه. ۴۹

- فضل الله قزوینی (حیات در ۷۰۰ق): نگارنده المعجم فی آثار العجم.
۱۰۵. تحفه،^{۵۰} احتمال داده شده از مؤلف فوق باشد.
- محمد بن احمد المکناسی، ابن السکاک (متولد ۷۰۸ق).
۱۰۶. نصح ملوک الاسلام.
- خواجه رشید الدین فضل الله همدانی (۶۴۸ - ۷۱۸ق).
۱۰۷. جامع التواریخ (جلد دو) = تاریخ مبارک غازی^{۵۱}.
۱۰۸. سوانح الافکار (نامه‌های سیاسی اجتماعی او).^{۵۲}
۱۰۹. فوائد السلطانیة.
۱۱۰. سؤال سلطان (رساله در...).
۱۱۱. نصیحة سلطان (رساله در...).
- شمس الدین ابراهیم محتسب ابرقوه (سال تألیف ۷۱۸ق).
۱۱۲. مجمع البحرین،^{۵۳} سیاست‌نامه‌ای دینی عرفانی است.
- علی بن ابو حفص بن فقیه سپاهانی (در اواخر سده هفت و اوایل سده هشت می‌زیسته).
۱۱۳. تحفة الملوک و نصیحة العجایب.
- علامه ابن مطهر حلّی (۶۴۸ - ۷۲۶ق).
۱۱۴. باب حادی عشر.
۱۱۵. نهج الحق.
۱۱۶. منهاجم الکرامة فی معرفة الامامه.
- محمد بن ابی طالب عراقی (۶۵۴ - ۷۲۷ق).
۱۱۷. اخلاق السلطانیة.^{۵۳}
- احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه (۶۶۱ - ۷۲۸ق).
۱۱۸. المظالم المشترکه.^{۵۴}
۱۱۹. منهاج السنّة النبویه فی نقد کلام الشیعة و القدریة.
۱۲۰. الخلافة و الملک.^{۵۵}
- شرف الدین عبدالله، معروف به وصاف الحضرة (۶۶۳ - ۷۳۰ق).
۱۲۱. تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار = تاریخ و صاف، شامل بخش‌های مستقلى در سیاست‌نامه تحت عنوان «اخلاق السلطنة فی الاحوال و الازمة».^{۵۶}
- مرتضی ابن مفضل (متولد ۷۳۲ق).

۱۲۲. بیان الاوامر المجمله فى وجوب طاعة اولى الامر وفرض المسألة. خ
ابن الحاج ابو عبدالله محمد عبدرى فارسى مالکى (متولد ۷۳۷ق).
۱۲۳. مدخل الشرع الشريف.
- احمد بن يحيى بن محمد بن عبدالواحد بن على التلمسانى الونشريى (۷۲۵ - ۷۷۶ق).
۱۲۴. كتاب الولايات و مناصب الحكومة الاسلامية و الخطط الشرعية. ۵۷
- الافضل بن على الملك الافضل العباسى (متولد ۷۷۸ق).
۱۲۵. نزهة الظرفاء و تحفة الخلفاء. ۵۸
- عضد الدين ايجى (قرن هشتم هجرى)، معاصر سلطان محمد خداينده.
۱۲۶. اخلاق العضديه. ۵۹
- مجهول (قرن هشتم هجرى).
۱۲۷. قانون السياسة و دستور الرئاسة. ۶۰
- مير سيد على همدانى (۷۱۴ - ۷۸۶ق).
۱۲۸. ذخيرة الملوك. ۶۱
- جلال الدين زكريا بن عبدالله قاينى نسفى بخارائى هروى (تاريخ تأليف ۸۱۳ق).
۱۲۹. نصايح شاهرخ شاهى. خ
- فاضل مقداد (متولد ۸۲۶ق).
۱۳۰. اللوامع الالهية.
- كمال الدين حسين خوارزمى (زنده در ۸۲۹ق).
۱۳۱. نصيحت نامه شاهى. خ
- نجم الدين قاسم بن صمد مذمكىنى (قرن هشتم يا نهم هجرى).
۱۳۲. جواهر كنز الغرائب. خ
- تاج الدين حسين خوارزمى (متولد ۸۳۹ق).
۱۳۳. ينبوع الاسرار فى نصايح الابرار. خ
۱۳۴. نصيحت نامه.
- احمد بن يحيى المرتضى (متولد ۸۴۰ق): ممكن است همان احمد المهدي باشد كه در نقد
و نظر، (ش ۸ - ۷، ص ۴۰۷) آورده شده است.
۱۳۵. كتاب الامامة.
- شيخ الاسلام برهان الدين غزالى (زنده در ۸۴۴ق).

۱۳۶. ترجمه نامه اسکندر به ارسطو. خ
مجهول، هم عصر شاهرخ تیموری (۷۰۸ - ۸۶۳ق).
۱۳۷. تحفة السلاطین. خ
جلال الدین زکریا بن عبدالله قاینی نسفی بخارائی هروی (۷۰۷ - ۸۶۳ق).
۱۳۸. نصایح شاهرخ شاهی.
ابو عبدالله محمد عقبانی تلمسانی اندلی (متولد ۸۷۱ق).
۱۳۹. تحفه الناظر و غنیة الذاکر فی حفظ الشعائر و تغییر المناکرخ [حسبه].
علاء الدین علی مصنفک شاهرودی (متولد ۸۷۱ق).
۱۴۰. تحفه السلاطین. خ
علی بن محمد العاملی البیاضی (متولد ۸۷۷ق).
۱۴۱. الامامة.
محمد فرزند علی امامی (سال تألیف ۸۸۶ق).
۱۴۲. منقبت نامه. خ
ابو عبدالله محمد غرناطی (متولد ۸۹۶ق).
۱۴۳. نوابغ السلک فی طبایع الملک.
هبة الله شاه میر حسینی (زنده در ۸۹۸ق).
۱۴۴. آداب سلطانی = آداب سلطنت.
جلال الدین محمد دوانی (۸۳۰ - ۹۰۸ق).
۱۴۵. لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق = اخلاق جلالی، بخش سیاست مدن: این کتاب در سومین شماره مجله علوم سیاسی احیا شده است.
۱۴۶. عرض لشگر (رساله در...).
۱۴۷. دیوان مظالم (رساله در...).
۱۴۸. عدالت (رساله در...)، اولین رساله اوست درباره عدالت.^{۶۲}
۱۴۹. عدالت (رساله در...): نگارش دوم مؤلف از رساله اولش است.
۱۵۰. عدالت (رساله در...): نگارش سوم مؤلف از رساله اولش است.
۱۵۱. عدالت (رساله در...): رساله دوم مؤلف درباره عدالت.^{۶۳}
- قاسم بن یوسف هروی (اوایل قرن دهم).
۱۵۲. ارشاد الزراعة: مقدمه این کتاب در حدود ۲۵ صفحه مباحث بسیار مهمی در سیاست

و اقتصاد سياسى دارد. ۶۴

قوام الدين يوسف بن حسن حسینی شافعی رومی (متولد ۹۲۲ق).

۱۵۳. احكام السلاطين = تعليق احكام سلطانی.

جلال (به گواهی چگامه پایان کتابش، قوام الملک) - (زنده در ۹۳۲ق).

۱۵۴. قوام الملك خ.

ظهیر الدی محمد بابر (متولد ۹۳۷ق).

۱۵۵. تجارب الملوك = واقعات = توزک بابری (تیموری).

مولانا فخرالدين علی صفی (متولد ۹۳۹ق).

۱۵۶. لطایف الطوائف خ.

محقق کرکی (ثانی) - (متولد ۹۴۰ق).

۱۵۷. جُمعة في مسائل الجمعة خ. این اثر از نظر اندیشه سیاسی به ویژه درباره ولایت فقیه

اهمیت دارد.

۱۵۸. قاطعة اللجاج في حل الخراج. ۶۵

شیخ ابراهیم قطینی (زنده در ۹۴۴ق).

۱۵۹. السراج الوهاج لدفع عجاج قاطعة اللجاج في حل الخراج. ۶۶

عبدالرحمن بن علی الدبیع (متولد ۹۴۴ق).

۱۶۰. اولی الاربة فی معرفة احكام الحسبه.

ابن شمس الدين المتوکل علی الله (۸۷۷ - ۹۶۵ق).

۱۶۱. بحث في مسألة الامام والحسبه خ.

ابوالفضل منشی شیرازی (زنده در ۹۷۴ق).

۱۶۲. دستور السلطنة خ.

علی بن حسام الدين متقی (۸۸۵ - ۹۷۵ق).

۱۶۳. سلوك الغزاة خ.

فتح الله بن احمد بن محمود شهرستانی شیرازی سبزواری (سده دهم هجری).

احمد بن جلال الدين کاشانی (زنده در ۹۹۷ق).

۱۶۴. تنبيه السلاطين.

۱۶۵. تحفة الائمة العلمیه فی الحكمة العمليه = اخلاق ظهیری.

محمد بن نصار الحویزی (سال پایان تألیف ۱۰۰۱ق): از شاگردان شیخ بهائی بوده است.

۱۶۶. الامامة.

عبدالرحمن بن عبدالقادر فارسی (متولد ۱۰۰۷ق).^{۶۷}

۱۶۷. الاقنوم فی مبادئ العلوم، بخش «علم الحسبه».

ماجد بن فلاح شیبانی (متولد اوایل قرن یازدهم هجری).

۱۶۸. حل الخراج.خ

محمد مهدی فرزند محسن شیرازی (قرن یازدهم هجری).

۱۶۹. رسالة عرفانی، مشتمل بر بحث جهاد و عدالت.

قاضی نورالله شوشتری (۹۵۶ - ۱۰۱۹ق).

۱۷۰. احقاق الحق فی نقض ابطال الباطل.

عبدالنبي الجزائري (متولد ۱۰۲۱ق).

۱۷۱. الامامة.خ

عبدالوحید واعظ گیلانی استرآبادی (زنده در ۱۰۳۱ق).

۱۷۲. سلوک الملوک.

هدایت الله بن محمود عبدالعظیم نظری، معاصر شاه عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۷ق).

۱۷۳. گلستان ارم،^{۶۸} شامل بحث عدل پادشاهان و انصاف رعایا.

سید طاهر آتشی شیرازی (زنده در ۱۰۳۸ق).

۱۷۴. دیوان (سید طاهر...) راجع به سلطنت و رفتار سلطان

ابن خاتون طوسی.

جمال السالکین مولانا عبدالباقی تبریزی (متولد ۱۰۳۹ق).

۱۷۵. منهاج الولاية من کتاب نهج البلاغه.

مجهول (زنده در قرن دهم و یازدهم هجری).

۱۷۶. تذكرة الملوک.

ابو طالب حسینی تربتی (سال تألیف ۱۰۴۷ق).

۱۷۷. نصایح الملوک، متن ترکی آن که دیده نشده است به امیر تیمور گورکان (۷۷۱ - ۸۰۷ق)

منسوب است و ترجمه فارسی از مؤلف مذکور.

عین علی قوللوی (زنده ۱۰۴۹ق).

۱۷۸. کتاب مختصر قوانین آل عثمان.

احمد بن اسماعیل الجزائري (ح ۱۰۵۰ق)، از بزرگان علمای امامیه و از مشایخ اجازه است.

۱۷۹. رسالة في الارتداد وما يحصل به.
 محدث دهلوی (۹۵۸ - ۱۰۵۲ ق).
 ۱۸۰. الاحاديث الاربعين في نصيحة الملوك والسلطين.
 حسن بن محمد بن بن ريسون (۱۰۵۵ ق).
 ۱۸۱. رسالة دينية سياسية.
 احمد بن محمد الشرفی (۹۷۵ - ۱۰۵۵ ق).
 ۱۸۲. رسالة في الامامة والحسبة.
 مجهول (زنده در نیمه قرن یازدهم هجری).
 ۱۸۳. اخلاق پادشاهی.
 ابن خاتون طوسی (بعد از ۱۰۵۵ ق).
 ۱۸۴. امامت.
 شيخ على نقی كمره‌ای (۹۵۳ - ۱۰۶۰ ق).
 ۱۸۵. الولاية والقضاء، شرائطها واحكامها.
 ۱۸۶. الجامع صفوی.
 ۱۸۷. لزوم وجود مجتهد در عصر غیبت (رساله در...)^{۶۹}.
 مجهول (زنده در ۱۰۶۰ ق).
 ۱۸۸. ملتقطات من افلاطون في تقويم السياسة الملوكية والاخلاق الاختيارية.
 ميرزا صادق فرزند محمد صالح مینای سپاهانی (۱۰۱۸ - ۱۰۶۱ ق).
 ۱۸۹. شاهد صدق.
 مير نصرالله حسين بهیانی (۱۰۷۷ - ۱۱۰۵ ق).
 ۱۹۰. ايضاح احقاق الحق.
 مولانا اویس منشی (قرن یازدهم هجری).
 ۱۹۱. فوايد قطبشاهی.
 ۱۹۲. توضیح الاخلاق، شرح فارسی اخلاق ناصری است.
 ابو المعالی شمس الدين محمد بن سديد الدين (۱۰۶۷ ق)، عالم و سیاست‌مدار دوره قطبشاهی
 رکن.
 ۱۹۳. شرح «توضیح الاخلاق»، متن از عبدالله شاهی یا قطبشاهی.
 ۱۹۴. رسالة في الامامة.

- علی بن طیفور بسطامی (زنده ۱۰۸۳ق).
 ۱۹۵. اخلاق حسنی = (اخلاق قطبشاهی: مشتمل بر سیاست مدن و تدبیر منزل (اخلاق اجتماعی)).
- ملا محمد باقر سبزواری (۱۰۱۷هـ. - ۱۰۹۰ق).
 ۱۹۶. روضة الانوار عباسی. ۷۰.
- ملا محمد صالح قزوینی روغنی (زنده ۱۰۹۷ق).
 ۱۹۷. ترجمه و شرح عهدنامه مالک اشتر.
 عبدالرحمن بن عبدالقادر الفاسی (۱۰۴۰ - ۱۰۹۶ق).
 ۱۹۸. الاقنوم فی مبادئ العلوم: شامل علم الحسبة در نه باب.
 سید ماجد فرزند محمد حسینی بحرانی (۱۰۹۷ق): قاضی و شیخ الاسلام شیراز و اصفهان.
 ۱۹۹. ترجمه و گزارش عهدنامه مالک اشتر.
 روح الامین فرزند شمس الدین محمد حسینی نائینی (اواخر قرن یازدهم هجری).
 ۲۰۰. تحفة سلیمانی.
- احمد بن مبارک شاه اصفهانی (زنده ۱۰۹۷ق).
 ۲۰۱. رساله در امامت.
- یحیی بن الحسین بن القاسم الرسی (۱۰۹۹ق).
 ۲۰۲. مسألة فی الامامة.
- ابن قاسم، یحیی بن حسین قاسم محمد بن علی (ح ۱۰۳۵ - ح ۱۱۰۰ق): از خاندان امامان یمن که با عمویش، سومین امام صفا، بیت نکرد. وی دو کتاب مهم تاریخی دارد که طرح نفوذ اروپا (پرتقال) در دریای هند به آنها اهمیت فراوانی داده است.
 ۲۰۳. التقرير فی اصول الامامة.
 محمد بن احمد بن محمد (اواخر قرن یازدهم هجری).
 ۲۰۴. فضل الجهاد و ما يجب مراعاته علی الملوك و الامراء.
 محمد افضل بخاری (اواخر قرن یازدهم هجری).
 ۲۰۵. ترمیم و تصحیح تزوک تیموری.
 شمساء الگیلانی (قرن یازدهم هجری).
 ۲۰۶. رسالة فی معنی الامانة و الامامة.
 مجهول (قرن یازدهم و دوازدهم هجری).

۲۰۷. تذكرة الملوك.
 محمود بن محمود الحلبي (۱۱۰۴ق).
 ۲۰۸. طلبه الحاكم و بغية المتحاكم.
 جعفر بن محمد قاضي مشهدي (زنده ۱۱۰۶ق).
 ۲۰۹. شرح عهد مالک اشتر.
 يوسف ضياء الدين (۱۱۲۱ق).
 ۲۱۰. احكام الاحتساب.
 محمد عبد الحسيب عاملی اصفهانی (۱۱۲۱ق).
 ۲۱۱. قواعد السلاطين: به نام شاه سليمان و از مهم‌ترین آثار عهد صفوی است.
 جمال الدين محمد بن حسين بن محمد (۱۱۲۵ یا ۱۱۲۱ق).
 ۲۱۲. رساله در امامت.
 ۲۱۳. رسالة في صلوة الجمعة.
 شاه حسين بن ملك غياث الدين محمد بن شاه محمود سيستاني (زنده ۱۱۳۵ق): از امرای سيستان و از مدعیان سلطنت در اواخر عهد صفوی.
 ۲۱۴. احياء الملوك.
 ابوالحسن فرزند محمد طاهر شريف عاملی سپاهانی (۱۱۳۸ق).
 ۲۱۵. نصاب الملوك و آداب السلوك در شرح عهدنامه مالک اشتر: ناشناس از صاحب منصبان شاه سلطان حسين صفوی (زنده ۱۱۳۹هـ.ق).
 ۲۱۶. مكافات نامه، تحلیلی عالمانه: در باب علل سقوط صفویان که به زبان شعر تألیف شده است.^{۷۱}
 الشيخ عبدالغنی بن اسماعیل (۱۰۵۰ - ۱۱۴۳ق).
 ۲۱۷. اشراق المعالم في احكام المظالم.
 میرزا نصیر فرزند حاجی معصوم مراغه‌ای (زنده ۱۱۴۳ق).
 ۲۱۸. مجموعه نصیحت، که عمدتاً سیاسی است.
 عبدالله بن علی بن احمد بحرانی بلادی (۱۱۴۸ق).
 ۲۱۹. وجوب الجهاد للعدو في زمن الغيبة.
 احمد بن اسماعیل الجزائری (ح ۱۱۵۰ق).
 ۲۲۰. رسالة في الارتداد و ما يحصل به.

- ولی‌الدین بن مصطفی‌البنشهری القسطنطینی ملقب به جارالله الرومی (۱۱۵۱ق).
 ۲۲۱. فضائل الجهاد.
- الهی بخش، متخلص به شوق اکبرآبادی (اواسط قرن دوازدهم هجری).
 ۲۲۲. قوانین سلطنت.
 مجهول (قرن دوازدهم هجری).
۲۲۳. فضل و شرف علما: مشتمل بر وظیفه سیاسی در عصر غیبت.
 سلطان محمدکاشانی (قرن دوازدهم و در عصر سلطان حسین صفوی).
 ۲۲۴. قواعد سلطانی.
 سعید بن علی صائغی (نیمه دوم قرن دوازدهم هجری).
۲۲۵. کنز الادیب و شلافة اللیب، مشتمل بر بحثی مهم در باب امامت.
 محمد بن کنان (۱۰۷۴ - ۱۱۵۳ق).
 ۲۲۶. الاكتفاء فی ذکر مصطلح الملوك والخلفاء.
۲۲۷. البیان فی الصراحه بتلخیص کتاب الملاحه فی علم الفلاحه اثر رضی غزی.
 محمد اسماعیل بن حسین بن محمدرضا المازندرانی (زنده ۱۱۵۶ق).
 ۲۲۸. طریق الارشاد الی فساد امامة اهل الفساد.
 ابراهیم مُتَّفَرِّقه با ابراهیم آغا یا ابراهیم افندی (ح ۱۰۸۵ - ۱۱۵۸ق): سیاستمدار مجار که در هجده سالگی اسلام آورد و صنعت چاپ را در ترکیه بنیان‌گذاری کرد.
۲۲۹. اصول الحکم فی نظام الأمم.
 صدرالدین محمد زبردست خان (زنده ۱۱۶۱ق).
۲۳۰. انیس الوزراء.
 ۲۳۱. ارشاد الوزراء.
- سراج‌الدین علی خان اکبرآبادی ملقب به استعدادخان و معروف به خان آرزو (۱۰۹۹ - ۱۱۶۹ق).
 ۲۳۲. آداب ناصری، در دفاع از نظرات سیاسی اخلاقی فرمانروایان.
 ۲۳۳. شکوفه زار: شرح ابیات اسکندرنامه.
 ۲۳۴. شرح گلستان = خیابان
 سیدمحمدحسن پسر حاج میر عبدالرسول (۱۱۷۲ق).
۲۳۵. ریاض الجنه: در احوال سلاطین و حالات وزرا و امرا.
 ابوبکر بن عبدالله رومی حنفی توقادی (۱۱۷۹ق).

۲۳۶. روضة القضاة و حديقة الفوز و النجاة.
محمد بن اسماعيل بن صلاح الامير الصنعاني (۱۰۹۹ - ۱۱۸۲ ق).
۲۳۷. سؤال و جوابه عن دار الفكر.
۲۳۸. ازالة التهمة ببيان ما يجوز و يحرم من معاونة الظلمة.
عبد العزيز محمد الرحبي البغدادي (زنده ۱۱۸۴ ق).
۲۳۹. فقه الملوك و مفتاح الرتاج المرصد على كتاب الخراج^{۲۴۰} ابو يوسف (۱۱۸۲ ق).
ابو العباس احمد بن المهدي الحميري (۱۱۹۱ ق).
۲۴۱. نتيجة الاجتهاد في المهادنة و الجهاد.
محمد بن الحسن بن طالب التاودي المغربي (۱۱۲۸ - ۱۱۹۴ ق).
۲۴۲. حلي المعاصم لبنات فكر ابن عاصم في القضاء و الاحكام.
مجهول (زنده ۱۱۹۷ ق).
۲۴۳. قواعد و ضوابط فوج.
عبد الهادي يا عبدالله بن نعمت الله بن عبدالله موسوي جزايري (زنده ۱۲۱۹ ق).
۲۴۴. كنز الملوك في علم السلوك: اين كتاب از مهم‌ترين اندرنامه‌های سياسي محسوب می‌شود.
ابراهيم بن عبد القادر بن احمد الكوكباني (۱۱۶۹ - ۱۲۲۳ ق).
۲۴۵. بحث في هل للامام اجبار الناس من اهل الصنائع على لا يقوم به الاله.
قاضي ثناء الله پانی پتی نقشبندی مجددی (۱۲۲۵ ق).
۲۴۶. حقيقت الاسلام = حق الله و حق الناس.
ميرزا محمد صادق مروزی (زنده ۱۲۲۷ ق).
۲۴۷. شيم عباسی: به نام عباس ميرزا قاجار نگاشته شده است.
محمد حسين فرزند احمد فرزند سمیع يزدی (زنده ۱۲۲۷ ق).
۲۴۸. تحفة الوالی، ترجمه و شرحی از عهدنامه مالک اشتر.
محمد كاظم هزار چريبی (ح ۱۲۳۲ ق).
۲۴۹. برهان المله = حجت الاسلام = برهانیه: كتابی در امامت است.
سيد ميرزا محمد باقر ملاباشی (زنده ۱۲۳۲ ق).
۲۵۰. بحر الجواهر الخاقانی: به نام فتحعلي شاه قاجار در امامت است.
محمد بن عبدالله زنجانی (۱۲۳۳ ق).

۲۵۱. رساله حسام الاسلام: در باب جهاد به نام عباس میرزا و فتحعلی شاه قاجار نوشته شده است.
- آقا احمد بهبهانی (۱۱۹۲ - ۱۲۳۵ق).
۲۵۲. كشف الدين والغين عن حكم صلوة الجمعة والعیدین.
۲۵۳. مرآت الاحوال: شامل مطالب مهمی درباره کشورهای اروپایی، آمریکایی و آفریقایی، و چگونگی حکومت انگلیسی‌ها و کمپانی هند شرقی در هند و نصایحی به ملوک و غیره.
- علی بن میرزا احمد (زنده در ۱۲۳۵ق).
۲۵۴. بیعة الافاخم، ترجمه و شرحی از عهدنامه مالک اشتر.
- ابو عبدالله محمد بن عبدالسلام (۱۲۳۹ق).
۲۵۵. شرح الاربعین الجوهریه فی ترک الظلم.
- ابو الحسن فرزند محمد کاظم جاجرمی (به سال ۱۲۴۰ق).
۲۵۶. ینایع الحکمه، سیاست از دیدگاه مذهبی.
- نصار بن احمد (۱۲۴۰ق)، شاگرد کاشف الغطاء.
۲۵۷. کتاب فی اثبات احقیة مذهب الامامیه.
- شیخ احمد احسانی (۱۲۴۲ق).
۲۵۸. النبوة والولاية الخاصة ودلالة العقل علیها.
- المیرزا یوسف بن عبدالفتاح الطباطبائی (۱۱۶۷ - ۱۲۴۲ق).
۲۵۹. الخراجیة.
۲۶۰. الجهادیة، فی الحض علی الجهاد.
۲۶۱. الحدود والدیات.
- محمد بن علی الحائری الطباطبائی (۱۲۴۲ق).
۲۶۲. الجهادیة.
- مجهول: معاصر فتحعلی شاه قاجار و (زنده در ۱۲۴۴ق).
۲۶۳. سلوک ابناء الملوک: اندرزنامه سیاسی مهمی است.
- عبدالله بن فودی (۱۲۴۵ق).
۲۶۴. ضیاء اهل الاحتساب.
- هاشم (معاصر فتحعلی شاه و زنده در نیمه اول قرن سیزدهم هجری).
۲۶۵. الجهادیة.

- محمد علی فرزند محمد باقر هزار جریبی (۱۲۴۵ق).
 ۲۶۶. احکام المرتد.
 ۲۶۷. کتاب القضاء.
 حاجی محمد رضا رضا فرزند محمد امین همدانی (۱۲۴۷ق).
 ۲۶۸. جهادیه.
 علی فرزند حسین فرزند علی (نیمه اول قرن سیزدهم هجری).
 ۲۶۹. سراج المؤمنین.
 محمد حسن فرزند محمد جعفر (معاصر ناصر الدین شاه).
 ۲۷۰. عادة الملوک: سیاست نامه‌ای فلسفی و اخلاقی است.
 محسن آقا بابا همدانی (زنده ۱۲۴۸ق)، نویسنده تحفة الخواقین.
 ۲۷۱. انیس الخواقین. این اثر مشتمل بر مباحث سیاسی مهمی است.
 نصر الله بن مهر ولی بن فتحعلی شاه قاجار (نیمه دوم قرن سیزدهم هجری).
 ۲۷۲. حکم الملوک فی التدبیر والسلوک.
 میرزا صادق همای وقایع نگار مروی (۱۲۵۰ق).
 ۲۷۳. رساله‌ای در سیاست.
 الهی بخش متخلص به شوق اکبرآبادی (میانہ قرن سیزدهم هجری).
 ۲۷۴. قوانین سلطنت.
 ابو سعید مجددی (نیمه قرن سیزدهم هجری).
 ۲۷۵. هدایت الطالبین.
 رستم الحکما (زنده ۱۲۵۰ق).
 ۲۷۶. شمس الوزراء: در انتقاد از اوضاع روزگار خود و پند و اندرز به شاهان نگاشته شده است.
 عبدالکریم فرزند محمد صادق اهری (۱۲۵۲ق).
 ۲۷۷. آداب عباسی = آداب اهری: درباره مملکتداری است.
 اسد الله شهر خواستی مازندرانی (زنده ۱۲۵۵ق).
 ۲۷۸. خصائل الملوک.
 علی بن عبدالسلام التولی (۱۲۵۸ق).
 ۲۷۹. جواب عن مسائل دینیة سیاسیة.
 سید محمد کاظم فرزند محمد قاسم رشتی (۱۲۵۹ق).

۲۸۰. ترجمه کتاب اثبات نبوت خاصه.
حسین بن عبدالله خوئی حسینی (زنده ۱۲۶۰ق).
۲۸۱. آیه المُلک = الفیه: منظومه‌ای بر وزن مثنوی مولوی است که سراینده، آن را راهنمای خوبی در دانش اخلاق و سیاست دانسته است.
میرزا ابو المعالی بن محمد ابراهیم کلباسی (۱۱۸۰ - ۱۲۶۲ق).
۲۸۲. ولایة الفقیه، در سی و هشت برگ.
محمد علی فرزند محمد حسین فرزند محمد سعید خلخالی (زنده در ۱۲۶۲ق).
۲۸۳. عیون الاسرار المکنونه: درباره نبوت امامت و ولایت است.
ابراهیم موسوی قزوینی (۱۲۱۴ - ۱۲۶۴ق).
۲۸۴. صلاة الجمعة.
محمد عبده (۱۲۶۴ق).
۲۸۵. مقتبس السياسة، شرح عهد الامام علی ع إلى مالک اشتر.
نصر الله فرزند حاج محمد حسین دماوندی (زنده ۱۲۶۴ق).
۲۸۶. التحفة الناصرية فی معرفة الالهية: کمی در حکمت و سپس در سیاست مدنی و پادشاهی و عدالت و صفات پادشاه است.
مجهول (زنده در ۱۲۶۴ق).
۲۸۷. تحفة الملوک: تفسیری بر یک جمله سیاسی اردشیر ساسانی است.
میرزا آقاسی عباس ایروانی صدر اعظم ایران (۱۱۹۸ - ۱۲۶۵ق).
۲۸۸. سهام عباسیه.
محمد بن محمود الجزایری الحنفی معروف به ابن العنابی (۱۲۶۷ق).
۲۸۹. السعی المحمود فی ترتیب العساكر و الجنود.
سید جعفر کشفی (۱۱۹۱ - ۱۲۶۷).
۲۹۰. تحفة الملوک.
۲۹۱. اجابة المضطرين.
۲۹۲. میزان الملوک و الطوائف.
۲۹۳. الشهب القابوس المکرم و الابواب القاموس المعظم: درباره حقایق شیعه و تفسیر مفاهیمی چون نفاق، شورا و اجماع است.
باقر فرزند ابراهیم (نیمه دوم قرن سیزدهم هجری).

۲۹۴. منتخب تحفه: گزیده تحفة الملوك استادش سید جعفر کشفی است در سی باب.
حاجی میرزا موسی ساوجی (زنده ۱۲۶۸ق).
۲۹۵. سیاست مدن.
محمدحسن فرزند مسعود (زنده ۱۲۶۸ق).
۲۹۶. رساله‌ای در عدل: در دادگری سلاطین است.
ابو الثناء شهاب‌الدین محمود آلوسی (۱۲۷۰ق).
۲۹۷. رسالة فی الامامة.
۲۹۸. التبیان فی مسائل ایران.
۲۹۹. سفرة الزاد لسفرة الجهاد.
عبدالهادی بن عبدالله الحسنی الفاسی (۱۲۷۲ق).
۳۰۰. رسالة فی حکم الداخلین تحت حماية الكفار.
عبدالله خان میرزا علی نظام‌الدوله (۱۲۲۲ - ۱۲۷۶ق).
۳۰۱. رسالة فی الامامة.
ملک یوسف شاه نظرشاپوریان (زنده ۱۲۷۸ق).
۳۰۲. علم الاخلاق، مشتمل بر مباحث سیاسی.
محمدباقر فرزند علی‌اکبر دامغانی (ح ۱۲۸۳ق).
۳۰۳. وسیلة العباد فی تحصيل المعاش و المعاد: استدلال فقهی در باب پذیرش حکومت
و ولایت جائز و یاری سلطان ظالم است.
میرزامحمدحسین صدردیوانخانه (۱۲۸۴ق).
۳۰۴. سلوک ملوک.
میرزا بابا ذهبی شیرازی (۱۲۸۶ق).
۳۰۵. مثنوی: تفسیری عرفانی بر خواب زین‌العابدین مجتهد دزفولی مبنی بر دستور پیامبر ﷺ به
شمشیر بستن به کمر ناصر‌الدین شاه است.
نورالدین ابن اسماعیل (متولد ۱۲۸۷ق).
۳۰۶. البیعة الخلیفه الرحمن علی مذهب النعمان.
حاج محمد کریم خان قاجار (۱۲۲۵ - ۱۲۸۸ق).
۳۰۷. جهادیه. به دستور ناصر‌الدین شاه قاجار نوشته شده است.
موسی بن حسن بن احمد المحسنی (۱۲۳۹ - ۱۲۸۹ق).

۳۰۸. بحث فی الامامة.
مجهول (زنده ۱۲۹۲ق).
۳۰۹. تنظیمات حسنه: دستور العمل‌هایی برای حکام و عمال دولت است.
مجهول (زنده ۱۲۹۲ق).
۳۱۰. کلمة نصیحت در سیاست مدنی: بر اساس اسلام و تمدن اروپایی و به ویژه درباره مقبوله عمر بن حنظله و حکومت فقیهان به تفصیل سخن رانده شده است.
ابو طالب بهیانی (زنده ۱۲۹۲ق).
۳۱۱. منهاج العلی: در سیاست و قانون‌گذاری است.
ملا محمد علی بن ملا محمد کاظم شاهرودی (۱۲۹۳ق).
۳۱۲. کتاب القضاء.
۳۱۳. عصارة الفقاهة فی المهمات الفقهیه.
محمد باقر فرزند مرتضی طباطبائی یزدی (زنده ۱۲۹۳ق).
۳۱۴. فیروزجات طوسیه در شرح خطبة رضویه: شرح خطبة اول و عهدنامه مالک اشتر است.
- ابو عیس مهدی بن طالب (۱۲۲۰ - ۱۲۹۴ق): قاضی مکناسه و زرهون بوده است.
۳۱۵. رساله‌ای در تنظیم لشکر.
ابراهیم بن علی بن حسن السقا الشافعی (۱۲۹۸ق).
۳۱۶. مختصر السعی المحمود فی ترتیب الجنود.
عبدالباقی سعد الدین (۱۲۵۰ - ۱۲۹۸ق)، قاضی کرکوک بوده است.
۳۱۷. القول الماضي فيما يجب للمفتي والقاضي.
محمد علیس الازهری (۱۲۹۹ق).
۳۱۸. رسالة فی وجوب الجهاد والهجرة.
ابراهیم فرزند میرزا عبدالجلیل تبریزی (قرن سیزدهم هجری): از منشیان قائم مقام بوده است.
۳۱۹. تحفة الملوک فی سر السلوک: در عرفان، اخلاق و سیاست است.
مجهول (اواخر سده سیزدهم هجری).
۳۲۰. مشکاة محمدیه: در کشورداری نوشته شده است.
مجهول (اواخر قرن سیزدهم هجری).
۳۲۱. شرح عیوب و علاج نواقص مملکتی.

- مجهول (قرن سیزدهم هجری).
 ۳۲۲. رساله‌ای در سیاست.
 محمدحسن فرزند ابو طالب (قرن سیزدهم هجری).
 ۳۲۳. مناهج السلوک: در آیین کشورداری است.
 محمدعلی فرزند محمد ملک الواعظین طبری تهرانی (قرن سیزدهم هجری).
 ۳۲۴. مطابقت قواعد سیاسیه و شرعیه.
 مجهول (قرن سیزدهم هجری).
 ۳۲۵. جهاد و رباط و بیضه الاسلام و مهاجرت.
 مجهول (سده سیزدهم هجری).
 ۳۲۶. در خراج و مقاسمه.
 میرزا محمد سعید خان انصاری مؤتمن الملک (۱۲۳۱ - ۱۳۰۱ق).
 ۳۲۷. قانون ناصری: دارای دو نگارش است و در آن از سیاست ایرانی و اروپایی کاوش شده است.
 محمد بن علی النازلی الرومی الحنفی (۱۳۰۱ق).
 ۳۲۸. نصرة الجنود عن الشهود فی الجهاد.
 نقیب شیرازی، میرزا احمد نقیب الممالک (۱۲۳۸ - ۱۳۰۲ق).
 ۳۲۹. آداب المعاصرین = ده باب = ده دفتر: اندرزنامه‌ای سیاسی و مهم است.
 احمد بن زینی دحلان (۱۳۰۴ق).
 ۳۳۰. ارشاد الحاضر و البعاد لما جاء فی فضل الجهاد.
 محمدحسین همدانی (زنده ۱۳۰۸ق).
 ۳۳۱. هدايات الحسام فی عجایب الهدایات للحکام = هداية الحسام: شرحی عرفانی بر عهد مالک اشتر است.
 میرزا هدایت الله فرزند میرزا محمد حسین آشتیانی (۱۳۱۰ق).
 ۳۳۲. درّ مخزون: درباره امامت است.
 نظم الاطباء متخلص به ناصح (زنده ۱۳۱۰ق).
 ۳۳۳. نور و تجلی: در اخلاق و سیاست.
 محمود العالم المنزلی (۱۳۱۱ق).
 ۳۳۴. فکاهة الاذواق من مشارع الاشواق: در فضیلت جهاد و ترغیب به آن نوشته شده

است.

حسینعلی جدید الاسلام (زنده در ۱۳۱۲ق): از مسیحیان شروان که در سن چهارده سالگی مسلمان شده است.

۳۳۵. لسان صدق: اندرزنامه‌ای مربوط به کشورداری است.

میرزا قاضی محمد سریری (۱۳۱۲ق).

۳۳۶. رساله در وجوب دعای پادشاه.

مجهول (زنده در عصر ناصرالدین شاه).

۳۳۷. مالیات.

مجهول (زنده در عصر ناصرالدین شاه).

۳۳۸. سلوک الملوک: رساله‌ای نقادانه در آداب ملوک می‌باشد.

محمدعلی طباطبائی حکیم ذوالفتون (معاصر ناصرالدین شاه).

۳۳۹. سیاست مدن.

یوسف فرزند کاظم مهتدی تبریزی (۱۳۱۳ق).

۳۴۰. یک کلمه: در منافع قانون و نظم اروپایی و مقایسه با اسلام نگاشته شده است.

محمدعلی شریف کرمانشاهی (معاصر ناصرالدین شاه).

۳۴۱. احکام مدن.

خان خانان (زنده ۱۳۱۴ق).

۳۴۲. رساله‌ای در سیاست.

اسدالله فرزند محمدکاظم (معاصر ناصرالدین شاه).

۳۴۳. نمونه میمونه: مشتمل بر فصول چهارگانه‌ای در کشورداری است.

میرزا عبدالحسین خان معروف به آقاخان کرمانی (۱۲۷۰ - ۱۳۱۴ق).

۳۴۴. آیین سکندری: در باب تاریخ ایران باستان به شیوه منتسکیو است. وی برای تاریخ قانون

قائل است که می‌توان به واسطه آن علل ظهور و سقوط ملت‌ها را شناخت.

۳۴۵. صد خطابه: در باب حکمت و نقش انسان در ظهور و سقوط تمدن‌هاست.

مجهول (زنده ۱۳۲۱ق).

۳۴۶. طرز حکومت ایران در روزگار استبداد.

عبدالجواد فرزند عبدالرحیم اصفهانی (زنده ۱۳۲۳ق).

۳۴۷. تذکرة السلاطین.

- حاجی ملامحمد رضا همدانی (۱۲۴۱ - ۱۳۲۲ق).
 ۳۴۸. سلطنت و وجوب اطاعت از سلطان (رساله در...).
 ۳۴۹. مفتاح النبوة: در پیامبری ورد هنری مارتین پادری.
 ۳۵۰. ارشاد المضلین: خلاصه‌ای از مفتاح النبوة خود اوست.
 مجهول (زنده ۱۳۲۳ق).
 ۳۵۱. بستان الحق: در کشورداری اسلامی.
 میرزا محمد رفیع الحسنی الحسینی الطباطبائی التبریزی (۱۳۲۶ق).
 ۳۵۲. آداب والملوک: شرحی فارسی بر عهد مالک اشتر است.

منابعی که تاریخ تألیف یا وفات نویسنده آنها مجهول است:

- حسام الدین السامرائی.
 ۳۵۳. نهاية الرقبة فی الحسبه.
 احمد احمدی، آل قطب.
 ۳۵۴. الرسالة الوزيرية.
 ابو المعالی المؤیدین محمد الجاجرمی.
 ۳۵۵. نکت الوزراء.
 محمد بهرام بن آخوند ملازاده.
 ۳۵۶. شرح شبستان نکات و گلستان لغات.
 احمد بابا السودانی التنبکی.
 ۳۵۷. رسالة فی التحذیر من قرب الظلمه و مصاحبته.
 محمود بن محمد بن حسین اصفهانی.
 ۳۵۸. دستور الوزارة فی قوانین الوزارة.
 محمد بن جعفر الکتانی الفاسی.
 ۳۵۹. خطب و مقالات و نصایح دینیة - سیاسیة.
 عبدالرحمن المبارک.
 ۳۶۰. کتاب الوزراء.
 محمد تقی بن حسین بن حسین علی.
 ۳۶۱. رسالة فی الامامة.

- قرقماس، الخمرای.
۳۶۲. احکام الحروب من حیث علم النجوم.
- ابن یوسف القرطبی.
۳۶۳. فضل الجهاد.
- محمد بن عمر البناشی.
۳۶۴. کتاب فی ترتیب العسکر و تنظیم الطوابع.
- عبد القادر بن محمد بن حسب الله الحسینی الحنفی.
۳۶۵. رساله فی تراجع سعر النقود بالامر السلطانی.
- امیر الامراء رشید.
۳۶۶. تألیف فی التعلیم العسکری.
- ابو عبد الله محمد السقطی.
۳۶۷. فی آداب الحسبة.
- نجم الدین ابو العباس حمد بن محمد بن علی بن مرتفع.
۳۶۸. الرتبة فی الحسبة.
- حسن حسنی عبد الوهاب.
۳۶۹. رساله فی التعلیم العسکری.
- حمید ابن زنجویه.
۳۷۰. کتاب الاموال.
- المبارک بن خلیل الخازندار.
۳۷۱. آداب السیاسة.
- محمد سعید.
۳۷۲. باغستان: در شرح بوستان.
- میرزا محمد مشهدی قمی.
۳۷۳. در اثبات امامت.
- ابو سعید احمد بن عبد الجلیل السنجری.
۳۷۴. رساله الاسعار.

منابعی که نام و تاریخ وفات نویسندہ مجهول است:

۳۷۵. تحفة الملوك.
۳۷۶. تاج الجهاد.
۳۷۷. رساله عسکریه: در کشورداری است.
۳۷۸. آداب سلطنت و وزارت: رساله‌ای خطاب به وزراء و کتاب.
۳۷۹. ولایت.
۳۸۰. تحفة الملوك = تحفة الوزراء.
۳۸۱. کتاب السیاسة = السیاسة الملكية فی نصیحة الملوك: از دانشمندی سنی است.
۳۸۲. راحة الانسان: در نصیحت عالمان و تجربت پادشاهان و سرگذشت وزیران نوشته شده است.
۳۸۳. ۶۱ دستور در کشورداری.
۳۸۴. رساله زیدی: درباره حسیه است.
۳۸۵. اخلاق و سیاست.
۳۸۶. منتخب دانشنامه: در اخلاق و سیاست.
۳۸۷. خردنامه.
۳۸۸. دخمه انوشیروان.
۳۸۹. ترانه زرین = رسائل الذهبیه = وصایا الذهبیه: اندرزهایی در سیاست است.
۳۹۰. تهذیب الاخلاق: در هند نوشته شده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. شایان ذکر است که حداقل سیزده اثر معرفی شده مربوط به قرن چهاردهم است.
۲. نقد و نظر، ش ۸-۷، ص ۴۲۳.
۳. نیمی از این مقاله در اوایل سال ۷۷ و بقیه در روزهای اخیر نوشته شده است و در مجموع حاصل سه سال تتبع است.
۴. نقد و نظر، ش ۸-۷، ص ۳۸۹-۳۹۰.
۵. همان، ص ۳۹۳.
۶. همان.
۷. همان، ص ۳۹۳.
۸. همان.
۹. از آن جا که برخی محورها سنخیت واحدی دارند و توضیح یکسانی را می‌طلبند از ترتیب آن بر اساس مقاله آقای سبحانی صرف نظر کردیم، اما شماره‌ها را بر همان اساس ذکر نمودیم.
۱۰. همان.
۱۱. همان.
۱۲. همان.
۱۳. همان، ص ۳۹۳-۳۹۴.
۱۴. همان، ص ۳۹۴.
۱۵. تحقیق احمد زکی صفوت در جهمرة رسائل العرب، ج ۲، ص ۳۷۹-۳۸۹.
۱۶. گردآوری محمدحسن نائل المرصفی، ۱۹۱۳ م.
۱۷. تحقیق حسین مونس (القاهرة: دارالشروق، ۱۹۸۷ م) ۱۳۴ صفحه.
۱۸. برلین: نسخه خطی، شماره ۴۸۷۶/۶.
۱۹. تحقیق احمد زکی صفوت در جهمرة رسائل العرب، ج ۴، ص ۶۰-۷۰.
۲۰. تحقیق جلال الدین الأرموی (دانشگاه تهران، تهران: ۱۳۶۳) ۶۲۴ صفحه.

۲۱. تحقیق کرد علی، رسائل البلغا.
۲۲. تحقیق محمد علی مکی در صحیفه المعهد المصری للدراسات الاسلامیه (۱۹۵۶م) ج ۴، ش ۱ و ۲.
۲۳. تحقیق محمدرضا الحسینی الجلالی (مؤسسه آل البيت، بیروت: ۱۴۰۶ق).
۲۴. (مصر: انتشارات السعاده) و ترجمه حسین خدیو جم (تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۴).
۲۵. تحقیق و تصحیح جعفر آل یاسین (بیروت: انتشارات دارالاقدمس).
۲۶. در ۷۰ برگ، خطی، که در الحزانة العامة ریاط نگهداری می‌شود، سال استنساخ ۹۹۹ق.
۲۷. تحقیق محمد مهدی (نجف: دار زید للنشر، ۱۴۱۰ق).
۲۸. بنا بر قول جواد طباطبایی این اثر از نظر ادبی و اندیشه سیاسی در تاریخ اندیشه ایران اثری یگانه است.
۲۹. تحقیق شیخ حسن تمیم (قم: انتشارات بیدار، ۱۴۱۲ق).
۳۰. خطی در ۱۱ ورق که در مدرسه عمریه در ظاهریه (مجموعه شماره ۳۷۹۹، ص ۲۲۰ - ۲۳۰ نگه‌داری می‌شود.
۳۱. تحقیق محمد یوسف موسی و علی عبدالمنعم عبدالحمید، نشر مکتبه الخانجی.
۳۲. تحقیق عادل الحوّا.
۳۳. نسخه خطی، فیلم آن در دانشگاه تهران (ش ۵۸۶) موجود است.
۳۴. تحت عنوان «مؤتمر علماء بغداد» در پاکستان، لبنان و ایران چاپ شده است. تحقیق مرتضی رضوی، مقدمه حامد حنفی داود (بیروت: مؤسسه بلاغ، ۱۹۹۰م) ۲۰۶ صفحه.
۳۵. تصحیح جعفر شعار (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸ش).
۳۶. تحقیق صلاح الدین منجد (قاهره: مطبعة لجنة التألیف و الترجمة و النشر، ۱۹۴۷م).
۳۷. تصحیح دکتر محمد معین.
۳۸. به کوشش مجتبی مینوی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲).
۳۹. تحقیق محمد تقی دانش پزوه (تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب).
۴۰. به کوشش رضا اترابی نژاد (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴).
۴۱. در «فرهنگ ایران زمین»، دفتر ۲۵ چاپ شده است.
۴۲. در ۱۳۰۲ قمری در دمشق و ۱۳۱۶ قمری در مصر چاپ شده است.
۴۳. تحقیق احمد سهیلی.
۴۴. به کوشش محمد امین ریاحی (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵).
۴۵. در کتاب «مروزات داوودی» چاپ شده است. به کوشش محمدرضا شفیعی، کدکنی (تهران: مؤسسه مطالعاتی اسلامی دانشگاه مک گیل، ۱۳۵۲).
۴۶. تحقیق علی العدنانی (قم: مؤسسه آل البيت علیها السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۷ق).

۴۷. در سال ۱۹۶۳ در مکتبه دار العروبه چاپ شده است.
۴۸. به کوشش محمد روشن (تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵).
۴۹. چاپ شده در «المصنفات» مرقی کاشانی، به کوشش مجتبی مینوی و یحیی مهدوی (تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۶).
۵۰. تحقیق محمد تقی دانش پزوه.
۵۱. تحقیق محمد روشن و مصطفی موسوی (تهران: ۱۳۷۳).
۵۲. تحقیق محمد تقی دانش پزوه (تهران: انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۱۳۵۸).
۵۳. تحقیق نجیب مایل هروی (تهران: انتشارات مولی، ۱۳۶۴).
۵۴. فهرست نسخه خطی کتابخانه ملک، ش ۱۳۴۴، ج ۸، ص ۳۰۱.
۵۵. چاپ بیروت: المکتب الاسلامی.
۵۶. تحقیق حماد سلامه، راجعه: محمد عریضه الزرقاء (الاردن: مکتبه المنار، ۱۹۸۸م).
۵۷. بمبئی، ۱۲۶۹ق، ج ۴.
۵۸. نشر و تعلق محمد الامین بلغیت الجزائر، ۱۹۸۵م.
۵۹. نشره اخبار التراث العربی، ۵۴۵ (۱ و ۲ / ۱۹۸۳م) ص ۱۸ به بعد.
۶۰. نسخه خطی آن در کتابخانه ملک ذیل مجموعه شماره ۳۵۵۳ موجود است.
۶۱. تحقیق محمد جاسم الحدیثی (بغداد: ۱۹۸۷م) ۱۷۴ صفحه.
۶۲. بارها چاپ شده است؛ از مجله به کوشش سید محمود انواری (تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۵۸).
۶۳. تحقیق نجیب مایل هروی، که در «مجموعه رسایل فارسی»، دفتر اول، ص ۶۰ به بعد چاپ شده است.
۶۴. این رساله را آقای مایل هروی تحقیق کرده و بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در مجله مشکوة (ش ۱۸ و ۱۹، ص ۳۵ به بعد) چاپ کرده است.
۶۵. این کتاب را آقای محمد مشیری در ۱۳۴۶ در تهران به چاپ رسانده است.
۶۶. در کتاب الخراخیات، انتشارات جامعه مدرسین چاپ شده است.
۶۷. فهرست نسخ خطی کتابخانه گنج بخش، ج ۲، احمد منزوی، ص ۶۶۲-۶۶۳.
۶۸. خطی است در ریاط: شماره ۲۸۴، جلد ۲، گ ۵۸ پ.
۶۹. نسخه خطی آن در کتابخانه ملی تبریز، ش ردیف ۱۱۴۸، ش دفتر ۳۵۳۸ موجود است. (فهرست همان جا، جلد ۳).
۷۰. تحقیق سید ابوالحسن مطلبی با مقدمه رسول جعفریان، در دفتر ششم میراث اسلامی ایران چاپ شده است.
۷۱. به کوشش نجف لک زائی و در مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام به چاپ رسیده است.

۷۲. این چکامه در کتاب علل بر افتادن صفویان به تصحیح و تألیف رسول جعفریان چاپ شده است.

۷۳. تحقیق احمد عبید کیسی (بغداد: مطبعة الارشاد، ۱۹۷۳ م).

* نیمی از این مقاله در اوایل سال ۷۷ و بقیه در روزهای اخیر نوشته شده است و در مجموع حاصل سه سال تتبع است.